

**Lina Hłuszczenko**

Lwów (Ukraine)

## Poezja Archilocha w tłumaczeniu Andrija Sodomory

---

### ABSTRACT

The poetry of Archilochos in the translation by A. Sodomora

The article is devoted to the analysis of the translation by Andrija Sodomora of Archilochos' poem *‘Всі шляхи богам відкриті’* (‘All roads are open to gods’ – translation L. H.). The peculiarities of the reproduction of the theme of life vicissitudes and gods' omnipotence and the transference of the imagery structure, in particular, the stylistic dominant of the source text have been scrutinized in the article.

**Keywords:** the idea of life vicissitudes, omnipotence of gods, stylistic dominant, antithesis.

---

Szczytem duchowego świata Archilocha, starogreckiego poety-liryka połowy VII w. p.n.e. jest jego wiersz „Dla Bogów wszystko jest otwarte”. Niniejszy artykuł jest poświęcony analizie opublikowanego w 1969 r. tłumaczenia Andrija Sodomory (1969: 20), filologa klasycznego, pisarza, autora licznych, przeważnie poetyckich, przekładów utworów pisarzy antycznych Horacjusza, Lukrecjusza, Owidiusza, Seneki, dramaturgów oraz liryków greckich, a także pisarzy nowej doby, którzy pisali w języku łacińskim. Mistrzostwo Andrija Sodomory jako tłumacza wyczerpująco przeanalizowano w dysertacjach Hołowacz (2003) i Zahajskiej (2008) oraz w wielu opracowaniach naukowych. Jest on jednym z najczęściej cytowanych uczonych w dziedzinie filologii klasycznej i teorii przekładu artystycznego. Analiza tłumaczenia tego utworu przeprowadzona jest po raz pierwszy.

Jak twierdzi grecki uczyony Kazazis (2000: 38–39), w tym wierszu człowiek zjawia się przed czytelnikiem jako istota efemeryczna. Dla języka poety nie jest charakterystyczna wzniosłość Homera (z jego wysokimi peryfrazami, upiększającymi epitetami oraz neologizmami), poeta pisze prosto i naturalnie. Twierdzenie,

że bieda i strata majątku zupełnie zmieniają uczucia człowieka i jego rozum, co może doprowadzić do obłąkania, to apogeum wiersza. W „Iliadzie” charakter bohatera się nie zmienia, mimo że warunki są niepomysłne, stoi on przed nimi podobny do skały. W „Odysei” sławny bohater Wojny Trojańskiej przebrany za żebraka zawsze pozostaje bez zmian i oczekuje okazji do błyskawicznego reagowania. W wierszu Archilocha człowiek jest natomiast tym, czym zrobił go dzień, który dał Bóg, – wtedy nawet głód niszczy jego życie psychiczne, jego zdrowy rozsądek i wreszcie jego ducha. W wierszu ta zasadnicza myśl wyraża się w ten sposób, że utwór zaczyna się od słowa *боги* (*bogowie*), a słowem *божевільний* (*obłąkani*) się kończy. Jeśli rozum zależy od takich ryzykownych zmian, jeśli mgnienie, które zmienia naszą naturę, na tyle mocno zmienia jednocześnie i nasz obraz świata, to chwilowy stan człowieka w twórczości Archilocha ma niebywałe znaczenie, co artystycznie pokazał autor w krótkich lirykach, napisanych bezpośrednim, otwartym naturalnym językiem. Epos oraz jego niezmienny czas staje się anachronizmem, natomiast efemeryczny człowiek zajmuje stałe miejsce w liryce. We wszystkich niespodziewanych ciosach losu poeta widzi wolę bogów, którą bez zastrzeżeń przyjmuje.

Główną myślą tego wiersza, zdaniem Trońskiego (1951: 84), jest idea zmienności ludzkiego życia. Poeta, jak twierdzi Jarcho (1967: 17–18), wie, że życie człowieka zależy od woli bogów, którzy mogą podnieść leżących na ziemi pod ciężarem nieszczęść i jednocześnie mogą powalić mocno stojących na nogach. Od Boga zależy zwycięstwo w walce, od niego również – wszystkie nieszczęścia, które mogą dotknąć człowieka.

#### **Tekst oryginalny (1968)**

Τοῖς θεοῖς τ' [εἰθειάπαντα] πολλάκις μὲν ἐκ κακῶν  
 ἄνδρας ὀρθοῦσιν μελαίνῃ κεμένους ἐπὶ χθονί,  
 πολλάκις δ' ἀνατρέπουσι καὶ μάλ' εὐβερηκότας  
 ὑπτίους, κείνοις δ' ἔπειτα πολλὰ γίγνεται κακά  
 καὶ βίου χρήμῃ πλανᾶται καὶ νόου παρήγορος.

#### **Tłumaczenie artystyczne Andrija Sodomory**

Всі шляхи богам відкриті – часто з чорної землі  
 Піднімають горем вбитих, а не раз по волі їх  
 Самовпевнені і горді, мов підкошені падуть.  
 І тоді за лихом лихо гне їм спину, і вони  
 Йдуть по світу жебраками без думок і без мети.

#### **Dosłowne tłumaczenie**

Dla Bogów wszystko jest otwarte: często z nędzy  
 podnoszą ludzi, którzy leżą na czarnej ziemi,  
 często i tych, którzy dobrze (to znaczy pewnie) kroczą, obracają  
 na leżących na plecach, potem na nich spadają różne nieszczęścia  
 przez biedę błąkają światem i tracą rozum.

Wiersz zaczyna się od słów, w których jest sformułowany temat wszechmogących bogów, Τοῖς θεοῖς τ' [εἰθειάπαντα] – Dla Bogów wszystko jest otwarte. Słowa [εἰθειάπαντα] to rekonstrukcja, ponieważ spuścizna literacka Archilocha nie zawiera żadnego wiersza zachowanego w całości. Istnieje również inna rekonstrukcja Τοῖς θεοῖς τέλεια πάντα – Bogowie wszystko mogą urzeczywistnić. W centrum naszej uwagi będzie pierwszy wariant. Żeby podkreślić wszechmoc bogów, ich nieograniczoną władzę nad życiem ludzkim, autor wiersza umieszcza rzeczownik *bogowie* na pierwszym miejscu, dalej używa substancywizowanego przymiotnika πάντα (wszystko), który ma znaczenie *wszechobejmujący*, oraz, opuszcza łącznik – przymiotnik z funkcji orzeczenia εἰθειά (*otwarte*), który wskazuje na postępowanie bogów pozbawionych przeszkód i odgrywa ważną rolę w treściowej strukturze wiersza. Andrij Sodomora przetłumaczył to zdanie inaczej: Всі шляхи богам відкриті (*Dla wszystkich bogów drogi są otwarte*), przeniósł on akcent z bogów (umieszczając odpowiedni rzeczownik na trzecim miejscu) na szeroki wachlarz ich działalności, dodając rzeczownik *drogi*.

Dalej poeta zwraca się do idei zmienności ludzkiego życia, używając przy tym szeregu czasowników, jak na przykład: czasownika ὀρθοῦσιν (*prostują, podnoszą, ratują*), oznaczającego pionowy ruch, w przenośnym zaś znaczeniu – wyrzucie z czegoś, a także czasownika ἀνατρέπουσι (*obracają do góry dnem, przewracają, niszczą*), który wskazuje na zmianę cechy jakościowej, a w znaczeniu metaforycznym – na zniszczenie. W tekście wiersza te czasowniki stają się kontekstowymi antonimami, tworząc antytezę. W tłumaczeniu zostały one odtworzone odpowiednią antytezą піднімають – падають (*podnoszą – spadają*).

Przy czasowniku ὀρθοῦσιν (*podnoszą*) pojawiają się wyrazy określające, wskazujące na kierunek ruchu i przedmiot, od którego ruch urzeczywistnia się: ἐκ κακῶν (*z bied, co można traktować jak z nędzy, z nieszczęścia*). Oprócz tego każdy z tych czasowników jest wzmocniony anaforą przysłówka πολλάκις (*często*) z semem powtarzalności, któremu w tłumaczeniu odpowiadają synonimy ze znaczeniem iteracji czynności часто і не раз (*często i nie raz*).

Obiektem woli bogów są losy ludzi, przy czym poeta mówi o zmianach, które dotyczą dwu, zupełnie różnych, kategorii ludzi. Pierwsza kategoria – to ci, których sytuacja jest najgorsza. Tę kategorię poeta scharakteryzował metaforycznie: ἄνδρας ... μελαίνῃ κεμένους ἐπὶ χθονί (*ludzie, którzy leżą na czarnej ziemi*). Choć w tłumaczeniu rzeczownik *ludzie* opuszczono, pozostał on pośrednio w substancywowanym imiesłowie бити (*bici*), który bardzo precyzyjnie określa przynębiony stan człowieka, ogarniętego wielkim smutkiem, oraz kojarzy się w tłumaczeniu z imiesłowem przymiotnikowym w roli epitetu κεμένους (*leżący*), oznaczającym przebywanie w pozycji poziomej. Rzeczownik z przyimkiem z nędzy w funkcji okolicznika kierunku czynności nabiera znaczenia narzędzia czynności – бити горем (*bici nieszczęściem*). Okolicznik miejsca *na czarnej ziemi* przy imiesłowie przymiotnikowym κεμένους staje się okolicznikiem kierunku

czynności з чорної землі (z czarnej ziemi), przy czasowniku *podnosić*. Epitet μελαίνη (czarny), który w przenośnym znaczeniu jest symbolem beznadziejności i trudności, przetłumaczono dosłownie.

Inna kategoria – to μάλ' εὖ βεβηκότας (ci, którzy bardzo dobrze kroczą, czyli bardzo pewnie stoją na ziemi), innymi słowy, zajmują dobrą pozycję społeczną. Tego wypowiedzenia nie przetłumaczono dosłownie, lecz zamieniono go na synonimiczną parę substantywowanych przymiotników самовпевнені і горді (pewni siebie i dumni), która bez wątpienia oznacza nadmierną pewność siebie, co właśnie autor akcentuje. Tę kategorię ludzi bogowie zmieniają na ὑπίους (powalonych na plecy). Dla tego przymiotnika tłumacz znajduje bardzo dobry odpowiednik підкошені (zwaleni z nóg), który w swojej semantycznej strukturze oprócz archisemu “zmiana położenia” posiada dodatkowy sem “słabości i przymusu”, uwarunkowany wprowadzeniem do tłumaczenia słów по волі їх (z ich woli), czyli bogów. Jak w tekście oryginalnym, tak i w tłumaczeniu widzimy synonimiczną parę κειμένους – ὑπίους, natomiast antytezę κακῶν – μάλ' εὖ (nieszczęścia – bardzo dobrze) w tłumaczeniu opuszczono.

Temat dotyczący zmienności losu ludzkiego rozwinięto w wyrazach κείνοις δ' ἔπειτα πολλὰ γίγνεται κακά (a potem z nimi zdarzają się liczne nieszczęścia). Te proste wyrazy A. Sodomora tłumaczy o wiele bogatszym zdaniem I тоді за лихом лихо гне ім спину (Wtedy nieszczęście za nieszczęściem zgina im plecy). Epitet πολλὰ (liczne) z archisemem ilość i dodatkowym semem *jakoś powyżej normy* tłumacz kompensuje słowami за лихом лихо (nieszczęście za nieszczęściem), które wskazują na szereg nieszczęść, to znaczy na ich dużą ilość. Oprócz tego, tłumacz personifikuje nieszczęście, które u niego posiada zdolność *zginania pleców*, co znaczy podporządkowywać swojej woli. Bez wątpienia, grupa wyrazowa *zginać plecy* nie jest równa neutralnemu czasownikowi ze znaczeniem *istnienie* γίγνεται (trafiają się) ze względu na jej sens.

Autor osiąga kulminację wiersza, twierdząc, że nędza doprowadza człowieka do straty rozumu, czyni go obłąkanym, który błądzi po świecie przez nędzę: καὶ βίου χρήμη πλανᾶται καὶ νόου παρήγορος. Tłumaczenie tego zdania brzmi następująco: I вони йдуть по світу жебраками без думок і без мети (I oni idą po świecie jak żebracy bez myśli i bez celu). Widzimy, że grupę wyrazową νόου παρήγορος (obłąkany, ten, który stracił rozum), wskazującą na psychiczną chorobę człowieka, powstałą na skutek nędznego życia, przetłumaczono naszym zdaniem nieco słabszą semantycznie grupą без думок і без мети, co raczej wskazuje na brak skupienia i dążenia do osiągnięcia celu, anie na stratę rozumu. Grupę wyrazową βίου χρήμη z abstrakcyjnym rzeczownikiem χρήμη (nędza) zastępuje rzeczownik жебрак (żeбрак) o mocniejszym zabarwieniu emocjonalnym oznaczający pozycję społeczną, to znaczy osobę bardzo biedną. Czasownik πλανᾶται – *блукат* (błąka się) został trafnie przetłumaczony grupą wyrazową йдуть по світу (idą po świecie). Dzięki temu, pierwsza część zdania kompensuje drugą.

Analizując oryginalny tekst, można zauważyć, że wszystkie czasowniki występują w czasie teraźniejszym, zaś przysłówki πολλάκις oraz przymiotnik πολλά nadają im znaczenia powtarzalności, trwałości. Tę gramatyczną dominantę tłumacz zachował w całości.

Idea zmienności życia wyraża się w czterech antytezach za pomocą różnych językowych sposobów: czasowników (ὀρθοῦσιν – ἀνατρέπουσι), imiesłowów (κειμένους – βεβηκότας), imiesłowu i przymiotnika (βεβηκότας – ὑπίους), przymiotnika i przysłówka (κακῶν – μάλ' εὖ). Ta figura retoryczna jest stylistyczną dominantą wiersza. W tłumaczeniu pozostają tylko trzy antytezy: піднімають – падуть, горем убити – самовпевнені i горді, самовпевнені i горді – підкошені. Oprócz tego, z trzech epitetów (κειμένους, μελαίνη, πολλά) pozostał jeden (*czarna*), zachowano polisyndeton. Poprawnie przetłumaczono synonimy κειμένους – ὑπίους *jak* горем вбити – підкошені. Poliptot κακῶν – κακά zastąpiono poliptotem за лихом лихo. Zamiast anafory przysłówka πολλάκις i wariatywnego powtórzenia (πολλάκις – πολλά) jako kompensacja występują synonimy часто – не раз i горе – лихo. Tłumaczenie wzbogacono jeszcze jedną parą synonimów самовпевнені – горді, personifikacją горем убити i лихo гне спину, wyrażeniem porównawczym мов підкошені, perefrazą ідуть по світу. I najważniejsze – temat wszechmogących bogów brzmi potężniej dzięki grupie wyrazowej по волі їх.

W brzmieniu wiersza można zauważyć aliterację nosowego przedniojęzykowego -v- w drugiej linii: ἄνδρας ὀρθοῦσιν μελαίνη κειμένους ἐπὶ χθονί oraz asonans -α- w trzeciej i piątej linii. W tłumaczeniu odpowiednio występuje asonans nielabializowanego przedniego -ι-.

Przeprowadzona analiza pozwala nam stwierdzić, że Andrij Sodomora, człowiek obdarzony prawdziwym poetyckim talentem, ogromnym wyczuciem mowy, pragnął nie tylko zachować gramatyczną i stylistyczną dominantę oryginału, lecz również jednocześnie różnymi sposobami przekazać treść (uwypuklając lub wzmacniając tę lub inną myśl), nie rezygnując z udanych kontekstowych zamian i kompensacji. Przy tym jednolity charakter utworu pozostaje nienaruszony. Tłumacz w całości zachował treściową dominantę oryginału: ideę zmienności ludzkiego życia, całkowicie zależnego od woli bogów.

## Literatura

- Page, Denys (1968). *Lyrica Graeca Selecta*. Oxford.
- Тронский, Иосиф (1951). *История античной литературы*. Ленинград.
- Καζάξης, Ιωάννης (2000). *Λυρική Ποίηση. Ο αρχαϊκός λυρισμός ως μουσική παιδεία*. Τόμος Α΄ Θεσσαλονίκη.
- Андрій Содомора: Бібліографічний довідник (2000). Упоряд. М. Кривенко. Львів.

.....  
Антологія грецької лірики: Пер. з старогрець. (1969). У : Жовтень 3/1969.  
С.19–24

Головач, Уляна (2003). *Етномовний компонент поетичного тексту давньогрецької трагедії як перекладознавча проблема (на матеріалі давньогрецьких трагедій та їхніх українських перекладів)* : Автореф. дис.канд. філол. наук: 10.02.16. Київ.

Загайська, Галина (2008). *Лінгвостилістичні засоби творення поетичних образів в одах Горация* : автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.14. Чернівці.

Ярхо, Виктор, Полонская, Клара (1967). *Античная лирика*. Москва.